

An aerial photograph of a forest. The trees are mostly green, but there are several bare, white trees scattered throughout. The ground is covered in brown leaves. The text is overlaid on the right side of the image.

OCHRONA GROBOWCÓW KUJAWSKICH W WIETRZYCHOWICACH

LESZEK KOTLEWSKI

W ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 roku (dalej: Ustawa z 2003 roku) rozróżnia się dwa procesy postępowania z zabytkami. Zgodnie z definicją w ustawie zabytkami są: nieruchomości lub rzeczy ruchome, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością, stanowiące świadectwo minionych epok bądź zdarzeń, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Pierwszy proces – ochrona zabytków (sformułowany w art. 4) – to działania organów administracji publicznej, polegające na tworzeniu odpowiednich warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych, które pozwolą zachować zabytki, a także przeciwdziałają ich zniszczeniu, kradzieży, umożliwią kontrolę nad stanem ich zachowania i przeznaczenia. Drugi – opieka nad zabytkami (sformułowany w art. 5) – to działania właściciela lub posiadacza zabytku, które powinny umożliwić naukowe badanie i dokumentowanie, prowadzenie prac konserwatorskich i restauratorskich, zabezpieczenie i utrzymanie, korzystanie w sposób nie umniejszający wartości oraz popularyzowanie zabytku. Artykuł dotyczy działań związanych z pierwszym procesem, czyli ochroną zabytków.

Ustawa z 2003 roku w artykule 7 określa formy i sposoby ochrony zabytków, do których zalicza: wpis do rejestru zabytków, wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Tak zdecydowanie jak w Ustawie z 2003 roku nie rozdzielono i nie zdefiniowano procesu ochrony i procesu opieki, a także form i sposobów ochrony we wcześniejszych aktach prawnych, tj. w Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (dalej: Rozporządzenie Prezydenta RP z 1928 roku) oraz w Ustawie z 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach (dalej: Ustawa z 1962 roku). Nie oznacza to oczywiście, że nie regulowano sposobów ochrony zabytków na terenie Polski w czasie obowiązywania tych aktów prawnych.

Rozporządzenie Prezydenta RP z 1928 roku praktycznie ustanawiało jedną formę ochrony, czyli orzeczenie władzy konserwatorskiej pierwszej instancji stwierdzające wartość zabytkową przedmiotu. W przypadku zabytków nieruchomych można było określić granice zabytku i granice otoczenia zabytku, które także podlegało ochronie (art. 3).

Ustawa z 1962 roku rozszerzyła formy ochrony, na które składały się: wpis do rejestru zabytków, dobra kultury znajdujące się w muzeach, bibliotekach lub archiwach publicznych oraz tzw. inne, których charakter zabytkowy był oczywisty (art. 4) – ta ostatnia forma niewątpliwie dawała szerokie możliwości interpretacyjne. Wspomniana ustawa umożliwiała również, w przypadku szczególnie cennego dobra kultury, uznanie go przez Radę Państwa za pomnik historii (art. 6).

W oparciu o wyżej ogólnie scharakteryzowaną podstawę prawną, ochrona grobowców kujawskich w Wietrzychowicach realizowana była w następujący sposób (w ujęciu chronologicznym):

1. orzeczenie o uznaniu za zabytek w 1935 roku,
2. wpis do rejestru zabytków w 1968 roku,
3. utworzenie parku kulturowego w 2006 roku.

Historię ochrony prawnej grobowców kujawskich w Wietrzychowicach poprzedziły wydarzenia, które przyczyniły się do ich przetrwania, w miarę dobrym stanie, do momentu, kiedy o taką ochronę zaczęto się ubiegać. Jak pisze Waldemar Chmielewski w pracy *Zagadnienie grobowców kujawskich w świetle ostatnich badań* wydanej w Łodzi w 1952 roku, megality te, z uwagi na wielkość (...) budziły od dawna ciekawość ludzką. Ta „ciekawość” przyciągała do megalitów tzw. poszukiwaczy skarbów, ale także aktywizowała badaczy, których metody poszukiwań obecnie określamy jako pseudonaukowe. Równoległe do tych zainteresowań postępowała dewastacja i niszczenie grobowców kujawskich m.in. w związku z pozyskiwaniem budulca (kamienie z obstawy), o czym wspomina W. Chmielewski. Megality w Wietrzychowicach uniknęły tych zniszczeń, do czego przyczynić się mogło zalesienie tego terenu w la-

Wietrzychowice, grobowce nr
1 i 2 – stan z 19.04.2006 r.

Wietrzychowice, long barrows no 1 and
no 2 – state of preservation on 19/04/2006

tach 70. XIX wieku (o sześćdziesięcioletnim lesie pisze Konrad Jażdżewski w artykule *Olbrzymi grób kujawski w Wietrzychowicach w pow. kolskim*, który ukazał się w XI numerze „Z Otchłani Wieków” w 1936 roku), co w pewnym momencie spowodowało efekt ich ukrycia, a pewnie i częściowego zapomnienia ze względu na trudniejszy dostęp do nich. Do ochrony grobowców mogło przyczynić się również pewne zdarzenie, o którym pisze w jednym z artykułów Irena Jadczykowa, że właścicielowi Wietrzychowic – Adolfowi Boehmerowi – podczas seansu spirytystycznego, które w XIX wieku i początkach wieku XX były w Europie niezwykle popularne, (...) *ukazał się (...) duch osoby pochowanej w grobowcu i zabronił mu dalszego niszczenia grobowców i wywożenia gładów*. Informacja ta pochodzi z artykułu *Sprawozdanie z badań przeprowadzonych w latach 1967 i 1968 na stanowisku 1 w Wietrzychowicach, pow. Koło* zamieszczonego w roczniku „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego w Łodzi, Seria Archeologiczna”, nr 17: 1970.

ORZECZENIE O UZNANIU ZA ZABYTEK W 1935 ROKU

O objęciu prawną ochroną grobowców kujawskich w Wietrzychowicach informuje Konrad Jażdżewski w cytowanym wcześniej artykule o badaniach jednego z grobowców zamieszczonym w piśmie „Z Otchłani Wieków”. Napisał w nim, na 128 stronie, następujące zdanie: *Opiekę nad nim będzie sprawował Wojewódzki Urząd Konserwatorski, gdzie groby wietrzychowskie są zapisane do rejestru zabytków...* Ponadto wspomina o pierwszej w Polsce rekonstrukcji grobu kujawskiego po przeprowadzonych badaniach archeologicznych.

Rozporządzenie Prezydenta RP z 1928 roku zobowiązywało władze konserwatorskie do prowadzenia rejestru zabytków, a sposób jego prowadzenia miał określić rozporządzeniem Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (art. 4). Minister, 17 lipca 1928 roku, ogłosił rozporządzenie o prowadzeniu rejestru zabytków, w którym zarządził jego prowadzenie w każdym urzędzie wojewódzkim. Po-

Wietrzychowice, grobowiec nr 1 – stan z 22.11.2005 r.

Wietrzychowice long barrow no 1 state of preservation on 22/11/2005

Wietrzychowice, grobowiec
nr 3 – stan z 28.09.2010 r.

Wietrzychowice, long barrow
no 3, state of preservation on 28/09/2010

nadto określono co zawierać ma rejestr, m.in. oprócz numeru porządkowego, musi znaleźć się informacja o dacie i numerze orzeczenia o uznaniu za zabytek.

Przedstawiony wyżej stan prawny uprawdopodobnia informację Konrada Jażdżewskiego o wpisie grobowców wietrzychowickich do rejestru zabytków. Podobnie czynią to dwa dokumenty przechowywane w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w teczce „Wietrzychowice”.

Pierwszym dokumentem, z 23 października 1935 roku, jest potwierdzenie odbioru przez Adolfa Boehmera orzeczenia Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi z dnia 31 sierpnia 1935 roku, Nr.KB.VII-1/3, uznającego za zabytek cmentarzysko przedhistoryczne w Wietrzychowicach w powiecie kolskim.

Drugim dokumentem jest odpis pisma Wojewody Łódzkiego (Aleksandra Hauke-Nowaka, który urząd sprawował od 31 stycznia 1933 roku do 13 kwietnia 1938 roku) nr KB.III-8/5-1 z 24 października 1936 roku, do Starosty Powiatowego w Kole, w którym wojewoda poleca staroście *...zgłosić wniosek w Wydziale Hipotecznym Sądu Grodzkiego w Kole, w dziale III księgi gruntowej /wieczystej/ majątku Wietrzychowice, gminy izbickiej, pow. kolskiego, który to majątek stanowi własność Adolfa Boehmera, odnośnie uznania za zabytek cmentarzyska przedhistorycznego z młodziej epoki kamiennej znajdującego się na terenie wymienionego majątku (...).* Dalej następuje opis przedmiotu ochrony: *Cmentarzysko to składa się z pięciu grobów t. zw. Kujawskich /w kształcie nasypów ziemnych – w postaci wydłużonych trójkątów/.* Ponadto w piśmie znajduje się informacja, że przekazano załącznik: *Odpis uprawomocnionego orzeczenia Urzędu Wojewódzkiego w tej sprawie z dn. 31 sierpnia 1935 roku Nr. KB.VII-1/3, oraz plan sytuacyjny cmentarzyska załączam.*

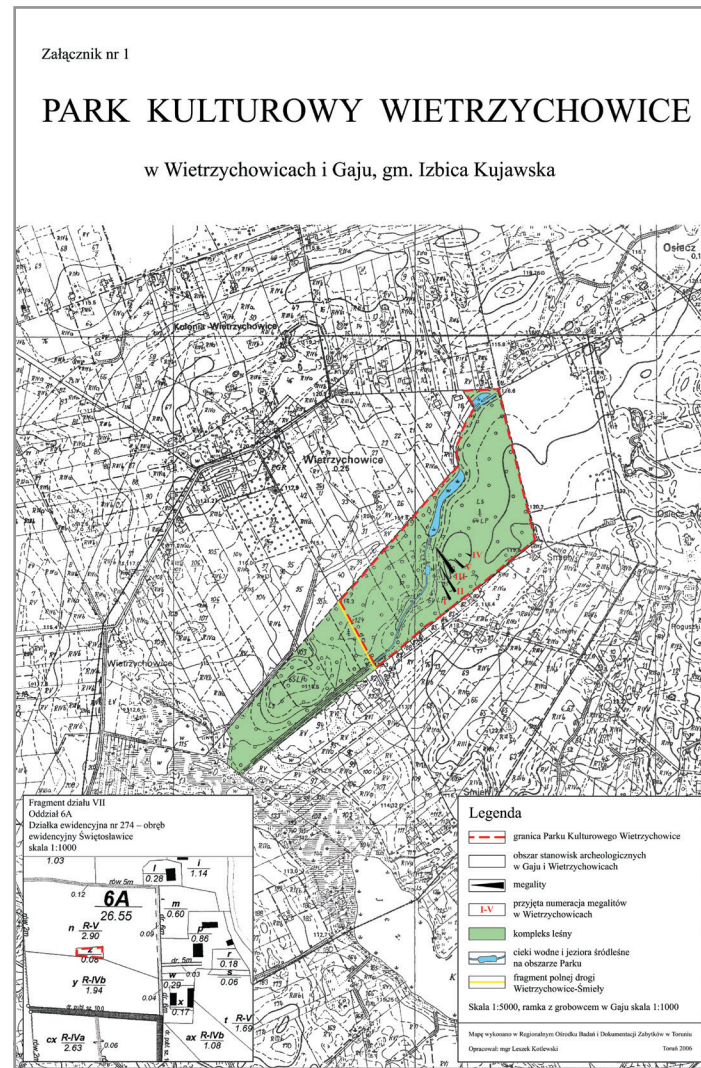
Te dwa dokumenty świadczą o tym, że grobowce w Wietrzychowicach zostały wpisane do rejestru zabytków w 1935 roku, a przynajmniej, zgodnie z rozporządzeniem ministra – po uznaniu ich za zabytek – powinny zostać wpisane. W piśmie wojewody do starosty zawarte jest polecenie zgłoszenia orzeczenia uznania za zabytek grobowców w Wydziale Hipotecznym Sądu Grodzkiego w Kole, co było wymagane art. 3 Rozporządzenia Prezydenta RP z 1928 roku. Nie ustalono czy w jakimś archiwum zachował się oryginał orzeczenia bądź jego odpis.

W procesie objęcia ochroną konserwatorską grobowców w Wietrzychowicach inicjującą rolę odegrał Roman Jakimowicz, dyrektor Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie (dalej: PMA), który pismem nr 541-IX/35 z 6 czerwca 1935 roku (znajduje się ono również w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, w teście „Wietrzychowice”) zwrócił się do Konserwatora Zabytków Województwa Łódzkiego *O uznaniu za zabytek cmentarzyska w Wietrzychowicach w pow. kolskim*. W piśmie został opisany proponowany przedmiot ochrony: (...) *cmentarzysko przedhistoryczne z młodziej epoki kamiennej. Cmentarzysko to leży na terenie lasu, w południowej jego części i składa się z 5 grobów t.zw. kujawskich t.j. w kształcie nasypów ziemnych w postaci wydłużonych trójkątów. Załączony planik ilustruje sytuację terenową.*

Z podanych cytatów z pisma dyrektora PMA oraz z pisma Wojewody Łódzkiego do Starosty Powiatowego w Kole wynika, że do orzeczenia przeniesiono użyte przez R. Jakimowicza określenie przedmiotu ochrony, jego opis i opis lokalizacji oraz dołączono do orzeczenia plan, o którym wspomina w piśmie R. Jakimowicz.

WPIS DO REJESTRU ZABYTKÓW W 1968 ROKU

Dnia 1 czerwca 1968 roku grobowce w Wietrzychowicach ponownie zostały wpisane do rejestru zabytków pod nr 103/A, tym razem przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu. Należy w tym miejscu wyjaśnić, że powiat kolski wraz z Wietrzychowicami, w wyniku reformy podziału administracyjnego kraju z 1 kwietnia 1938 roku, znalazł się w województwie poznańskim. Stan ten przywrócono po drugiej wojnie światowej. Nie wiadomo, z jakich przyczyn po-

Załącznik nr 1 do uchwały Rady Gminy Izbica Kujawska powołującej Park Kulturowy Wietrzychowice.

Annex to the resolution of the Izbica Kujawska district council establishing Wietrzychowice Culture Park

nowiono wpis. Mało prawdopodobne, żeby wiedza o wydaniu w 1935 roku orzeczenia o uznaniu grobowców wietrzychowickich za zabytek, została utracona. Znane są przypadki, że mimo posiadania informacji o wpisie do rejestru zabytków z okresu międzywojennego, po wojnie ponownie dokonywano wpisu. Przykładem może być grodzisko ludności kultury łużyckiej w Biskupinie, które wpisano do rejestru zabytków w 1935 roku, a ponowną decyzję o wpisie do rejestru zabytków wydano w roku 1958. Być może w związku z nieznanymi potrzebami administracyjnymi wpis ponawiano. Analizowana decyzja w orzeczeniu lakonicznie określa przedmiot ochrony konserwatorskiej, jako: *Grupę 5 grobowców kujawskich, tzw. megalitycznych (...)*, dalej podaje ich lokalizację: *(...) w lesie Nadleśnictwa Gaj w oddziale 1 w pododdziale a i d, o pow. 10,60 ha. W uzasadnieniu decyzji określono chronologię grobowców oraz stwierdzono, że: (...) należą do największych i najlepiej zachowanych tego typu obiektów w Polsce.* Decyzja nie posiada załącznika graficznego, na którym określono by granicę ochrony konserwatorskiej. Pomijanie formalnego załącznika graficznego do decyzji było w tym czasie powszechną praktyką stosowaną przez urzędy konserwatorskie.

UTWORZENIE PARKU KULTUROWEGO W 2006 ROKU

Ustawa z 2003 roku umożliwiła zastosowanie nowej formy ochrony zabytków w postaci utworzenia parku kulturowego. Musi być ono poprzedzone zasięgnięciem opinii u wojewódzkiego konserwatora zabytków. Przede wszystkim jednak ta forma ochrony zabytków uzależniona jest od aktywności lokalnych społeczności, które, mając potrzebę ochrony ważnych dla nich zjawisk kulturowych, mogą wpłynąć na radę gminy. Park kulturowy tworzy się na mocy uchwały rady gminy, która musi zawierać: nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia (określone w art. 17 ust. 1 ustawy). Po jego utworzeniu wójt/burmistrz/prezydent miasta sporządza plan ochrony parku kulturowego, a dla obszarów, na których został

utworzony sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego.

Inicjatorem utworzenia parku kulturowego, którego najistotniejszym elementem miałyby być grobowce kujawskie w Wietrzychowicach, był Adam Myrta dyrektor Miejsko-Gminnego Ośrodka Kultury w Izbicy Kujawskiej, miłośnik i popularyzator wiedzy o grobowcach. Wraz z Janem Wadoniem, dyrektorem Departamentu Polityki Regionalnej Urzędu Marszałkowskiego w Toruniu, pojawili się w 2005 roku w Regionalnym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków w Toruniu, oddziale terenowym Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie (obecnie ROBIDZ jest Oddziałem Terenowym Narodowego Instytutu Dziedzictwa), z pytaniem czy Regionalny Ośrodek podjąłby się przygotowania niezbędnych dokumentów i materiałów do utworzenia parku kulturowego. Regionalny Ośrodek przyjął propozycję, a następnie została podpisana umowa pomiędzy Burmistrzem Gminy i Miasta Izbicy Kujawskiej a Dyrektorem Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie. Przedmiot zawartej umowy wykonany został przez zespół w składzie: dr Zbigniew Jabłoński (dyrektor ROBIDZ w Toruniu), mgr Jan Zobolewicz oraz mgr Leszek Kotlewski. W trakcie prac, w ramach których m.in. dwukrotnie dokonano oględzin grobowców w Wietrzychowicach i Gaju, ustalono, że elementem parku będzie również grobowiec w Gaju. W wyniku dyskusji, m.in. z przedstawicielem zlecniodawcy – Adamem Myrtą, zdecydowano, że park będzie się nazywał Park Kulturowy Wietrzychowice. W uzgodnieniu z Nadleśnictwem w Gaju określono jego zasięg, który obejmuje dużą działkę leśną, będącą własnością Skarbu Państwa, użytkowaną przez Lasy Państwowe. Park zajmuje zdecydowanie większy obszar niż grobowce kujawskie, co wiąże się z przewidywaną działalnością związaną z parkiem kulturowym, np. z przeprowadzaniem corocznie Festywu Archeologicznego „Wehikuł Czasu”.

Uchwałę o utworzeniu Parku Kulturowego Wietrzychowice Rada Gminy i Miasta Izbicy Kujawskiej przyjęła na posiedzeniu w dniu 18 lipca 2006 roku (uchwałę ogłoszono w Dzienniku Urzędowym Województwa Kujawsko-Pomorskiego z 2006 roku, nr 127, poz. 1883). W dniu 30 października 2012 roku Rada Gminy i Miasta Izbicy Kujawskiej zatwierdziła Plan Ochrony Parku Kulturowego Wietrzychowice wykonany

przez zespół autorski Pracowni Dokumentacji, Popularyzacji Zabytków i Dziedzictwa Narodowego Wojewódzkiego Ośrodka Kultury i Sztuki „Stara Ochronka” w Bydgoszczy w składzie: mgr Lidia Gerc, dr Mirella Korzus, mgr Krzysztof Bartowski, mgr Piotr Dąbrowski, mgr Piotr Winter.

Wyjątkowe znaczenie grobowców kujawskich z Wietrzychowic dla dziedzictwa kulturowego Polski, ślad odległej przeszłości, który przetrwał do dziś w tak dobrym stanie i tak nielicznie, predestynuje do uznania je za pomnik historii.

Procedura uznania za pomnik historii określona została w art. 15 Ustawy z 2003 roku. Dokonuje się go rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego zaopiniowanego przez Radę Ochrony Zabytków. Za pomnik historii może być uznany zabytek nieruchomy wpisany do rejestru zabytków lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury. Niewątpliwie kryterium szczególnej wartości dla kultury grobowce kujawskie z Wietrzychowic – wpisane do rejestru zabytków i znajdujące się na terenie Parku Kulturowego Wietrzychowice – spełniają.

